

MAVZU: AHOLI TURMUSH DARAJASI STATISTIKASI

Reja:

- 1. Aholi daromadlarining shakllanishi va tarkibi**
- 2. Aholini daromadlari va xarajatlari balansi**
- 3. Aholi turmush darajasi ko'rsatkichlari tizimi**
- 4. Inson barkomallashuvi indeksi**

Daromad – bu rezidentlar ixtiyoriga tushgan pul tushumlaridir. Mohiyati jihatidan daromad rezidentlarning yalpi ichki mahsulot (YaIM) dagi hissasi bo'lib, pul shaklida ifoda etiladi.

Daromad:

shaxsiy daromad;
firma daromadi;
davlat daromadi ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Ish haqi – bu mehnat bilan band bo'lgan aholining asosiy daromadidir. Rivojlangan mamlakatda jami daromadlarning 70 – 80foizini ish haqi tashkil etadi. Ish haqi tirikchilik vositalarini xarid qilish va pul jamg'armasini hosil etish uchun ishlatiladi. U quyidagicha hisoblanadi:

$$IH = AIH + B + PT$$

Bu erda: AIH – asosiy ish haqi (ya'ni, ish kuchi egasining o'z mehnati natijasi uchun oladigan haqi); B – bonus (mukofot ko'rinishidagi ish haqi, imtiyozli yoki foizsiz ssuda berish, turli tekin xizmatlar ko'rsatish va h.k.); PT – pul to'lovlari (belgilangan ish vaqtdan ortiqcha ishlaganlik uchun beriladigan haq);

Brutto ish haqi – bu yalpi, ya’ni ishlovchi hisobiga yozilgan ish haqidir. **Netto ish haqi** esa yalpi ish haqidan turli to’lovlar chegirib tashlangandan so’ng qoladigan ish haqidir. U quyidagicha hisoblanadi:

$$\text{SIH} = \text{YaIH} - (\text{DS} + \text{IST} + \text{JAM})$$

Bu erda: YaIH – yalpi ish haqi; SIH – sof ish haqi; DS – daromad solig’i; IST – ijtimoiy sug’urta solig’i; JAM – jamg’armaga ajratilgan mablag’.

Foyda – bu tadbirkorning pul sarflab tavakkaliga ish qilib, xavf-xatarni zimmasiga olgan holda topgan pul daromadidir. Tadbirkorning foydaga ega bo'lishi yoki zarar ko'rishi boshlagan ishining natijasiga bog'liq. Ish yurishib ketsa, yaxshi foyda ko'riladi, agar ish o'ngidan kelmasa, foyda o'rniga zarar ko'rishi mumkin. Tabiatan foyda kafolatlanmagan daromad bo'lib, u tez - tez o'zgarib turadi. Aholi daromadlari tarkibida foydaning hissasi katta bo'lmaydi. Chunki tadbirkorlik bilan g'oyat ozchilik shug'ullanadi.

$$F = YaQQ - (IH + IChS + IUT)$$

Bu erda: YaQQ – yalpi qo'shilgan qiymat; IH – ish haqi; IChS – ishlab chiqarishga soliq; IUT – import uchun to'lovlar.

Dividend – bu foydaning aktsiyadorlarga ulush sifatida tegadigan qismi. Dividend aktsiya chiqargan korxonaning rentabel ishlashiga bog'liq. Shu sababdan turli firmalarning aktsiyasiga har xil dividend beriladi. Aktsiyalar oddiy va imtiyozli bo'lishi mumkin. Oddiy aktsiyaga tegadigan dividend kafolatlanmaydi. Korxonalar (firma) foyda ko'rsa dividend beriladi, zarar ko'rsa dividend to'lanmaydi. Imtiyozli aktsiyalarga beriladigan dividend kafolatlanadi. Uning miqdori oldindan belgilanadi va korxonaning ish natijasiga bog'liq bo'lmaydi. Ammo imtiyozli aktsiyalar oz bo'lganidan kafolatli dividendni hamma ham olavermaydi.

Aktsiyadan olinadigan nominal daromad (A_{nd}) quyidagicha aniqlanadi:

$$A_{nd} = \frac{D}{A_b}$$

Bu erda: D – dividend; A_b – aktsiya qiymati.

Foiz – bu pul egasi o'z pulini o'zgalarga qarzga bergani uchun oladigan daromadi. Foiz darajasi kreditga (qarzga) bo'lgan talabga va uning taklifiga bog'liq bo'ladi. Kreditga talab oshsa foiz ko'payadi, taklif oshsa, kamayadi. Foiz qarzga berilgan pul summasiga nisbatan ulush darajasida belgilanadi, ya'ni foiz stavkasi aniqlanadi:

$$F_{ns} = \frac{KD}{KS} \cdot 100$$

$$KD = QS \cdot F_s$$

Bu erda: F_{ns} – nominal foiz stavkasi; KD – ko'zlangan daromad (foiz); QS – qarz summasi.

Renta – bu ko'chmas mulk egalarining o'z mulkini muqobil ishlatishdan olgan daromadi. Er, imorat, xonadon, uy va boshqalar ijaraga berilib, undan daromad ko'riladi. Ular muqobil ishlatilganda ortiqcha daromad topiladi va u rentani tashkil etadi. Daromadlar tizimida er egasi mulkdor sifatida rentani o'zlashtiradi, ammo er taklif o'zgarishlariga ta'sirchan emas, chunki u cheklangan. Shu sababli turli joylarda rentaning daromad sifatidagi ahamiyati ham har xil bo'ladi.

Mulk egalarining o'z mulkini muqoil ishlatishdan olgan renta daromadlari quydagicha hisoblanadi:

$$SR = MR \cdot (S+X)$$

Bu erda: SR – sof renta; MR – mutloq renta; S – erga soliq; X – erning holatini saqlash va yaxshilash uchun sarflangan harajatlar.

Aholining turmush darajasi sotsial iqtisodiy tushuncha bo'lib, u kishilarning moddiy va ma'naviy – ma'rifiy ehtiyojining qondirilishi hamda turmush sharoitining yaxshilanish darajasini tavsiflaydi. Moddiy ehtiyojlarga kishining oziq – ovqat, kiyim – kechak, turar – joy, yoqilg'i, maishiy va kommunal xizmat ko'rsatishni yaxshilash kabilarga bo'lgan ehtiyojlari kiradi. Ma'naviy – ma'rifiy ehtiyojlarga kishilarning bilimi, malakasi va ma'naviy – ma'rifiy saviyasini oshirish, intellektual salohiyatini yuksaltirish kabilarga bo'lgan ehtiyojlari kiradi.

Aholining sotsial turmush sharoiti – bu jamiyatning hamma a'zolariga mehnat qilish, dam olish, har tamonlama jismoniy va madaniy taraqqiyotni ta'minlash hamda mehnat qilish qobiliyatini saqlashni kafolatlash, vaqtinchalik ish qobiliyatini yo'qotganlarni sotsial ta'minot, pensiya va nafaqalar bilan ta'minlash, nisbatan kam daromadli oilalarning bolalariga nafaqalar berish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Aholi turmush darajasini umumlashtiruvchi ko'rsatkichlar

Aholi turmush darajasini dastavval quyidagi ko'rsatkichlar umumlashtirib ifodalaydi:

- jon boshiga to'g'ri kelgan sof milliy daromad;
- nominal va real daromad indeksleri;
- turmush qiymati indeksi;
- inson barkamolligi indeksi;
- qashshoqlik indeksi;
- aholi pul daromadlari va xarajatlari balansi;
- yashash minimumi va boshqalar.

Nominal daromad – bu bevosita xodim mehnatining miqdori va sifatiga qarab to'lanadigan haq bo'lib, u pul shaklidagi jami daromadni o'z ichiga oladi.

Nominal daromad quyidagicha hisoblanadi:

$$ND = MBOD + MKD$$

Bu erda: ND – nominal daromad; MBOD – mehnat bilan olgan daromad; ya'ni ish haqi, menejer daromadi, tadbirkor daromadi, MKD – mulkdan kelgan daromad, ya'ni foyda, renta, foiz va dividend.

Real daromad jami pul daromadlari (brutto daromad)dan turli to'lovlar (soliqlar, sotsial sug'urta to'lovlari) chegirib tashlangandan keyin qolgan qismi – sof (netto) pul daromadini baho indeksiga bo'lish yordamida aniqlanadi:

$$RD = \frac{ND + TT - S}{J_p}$$

Bu erda: TT – transfert to'lovlar evaziga tushgan daromadlar;
S – soliqlar va turli to'lovlar; J_p – bahoning umumiy indeksi.